

**BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY-KOMMUNIKATIV
MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING DEONTOLOGIK
KONSEPTUAL ASOSLARI**

Tashpulatova Nodira

Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti

13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-kommunikativ madaniyatini rivojlantirishning deontologik konseptual asoslari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Zamonaviy pedagogik ta'lim sharoitida bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi faqat pedagogik bilim, metodik kompetensiya va kommunikativ ko'nikmalarni egallash bilan cheklanmasligi, balki kasbiy burch, axloqiy mas'uliyat, pedagogik takt, insonparvarlik, adolat, empatiya, refleksiya va professional hamkorlik kabi sifatlarining yaxlitligini taqozo etishi asoslangan. Deontologik yondashuv pedagogning kasbiy faoliyatida "lozim", "majburiyat", "mas'uliyat" va "kasbiy burch" kategoriyalarini amaliy faoliyat bilan bog'lovchi metodologik asos sifatida talqin etilgan. Maqolada kasbiy-kommunikativ madaniyatning deontologik mazmuni aniqlashtirilib, uning qadriyatli, kognitiv, kommunikativ-faoliyat va refleksiv komponentlari ajratilgan. Shuningdek, xalqaro tadqiqotlarning zamonaviy natijalari, xususan, o'qituvchilarning professional munosabatlari, hamkorligi, ishonchi va raqamli muhitdagi mas'uliyatli kommunikatsiyasiga oid qarashlar tahlil qilingan. Muallif tomonidan deontologik yondashuv asosida kasbiy-kommunikativ madaniyatni rivojlantirishning konseptual modeli uchun nazariy asoslar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *deontologik yondashuv, pedagogik deontologiya, kasbiy-kommunikativ madaniyat, bo'lajak o'qituvchi, kasbiy burch, axloqiy mas'uliyat, pedagogik etika, pedagogik takt, professional kommunikatsiya, empatiya, refleksiya.*

Аннотация: В статье теоретически анализируются деонтологические концептуальные основы развития профессионально-коммуникативной культуры будущих учителей. Обосновывается, что современная профессиональная подготовка будущего педагога не может ограничиваться только предметными знаниями, методической компетентностью и коммуникативными навыками. Она предполагает целостное формирование профессионального долга, нравственной ответственности, педагогического такта, гуманности, справедливости, эмпатии, рефлексии и культуры профессионального взаимодействия. Деонтологический подход рассматривается как методологическая основа, связывающая категории профессионального долга, обязанности и ответственности с практической педагогической деятельностью. Раскрывается деонтологическое содержание профессионально-коммуникативной культуры и выделяются ее ценностный, когнитивный, коммуникативно-деятельностный и рефлексивный компоненты. Рассматриваются современные международные исследования профессиональных отношений, сотрудничества и ответственной коммуникации педагогов.

Ключевые слова: деонтологический подход, педагогическая деонтология, профессионально-коммуникативная культура, будущий учитель, профессиональный долг, нравственная ответственность, педагогическая этика, педагогический такт, профессиональная коммуникация, эмпатия, рефлексия.

Abstract: The article examines the deontological conceptual foundations of developing the professional and communicative culture of future teachers. It argues that contemporary teacher education should not be limited to subject knowledge, methodological competence and communication skills. It should also ensure the integrated development of professional duty, moral responsibility, pedagogical tact, humanism, fairness, empathy, reflection and professional interaction. The

deontological approach is interpreted as a methodological framework connecting professional duty, obligation and responsibility with practical pedagogical activity. The article clarifies the deontological content of professional and communicative culture and identifies its value-based, cognitive, communicative-activity and reflective components. Contemporary international research on teachers' professional relationships, collaboration and responsible communication is also considered.

Keywords: *deontological approach, pedagogical deontology, professional and communicative culture, future teacher, professional duty, moral responsibility, pedagogical ethics, pedagogical tact, professional communication, empathy, reflection.*

Kirish

XXI asrda ta'limning mazmuni va tashkil etilishidagi o'zgarishlar o'qituvchining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablarni ham sezilarli darajada kengaytirmoqda. O'qituvchi endilikda faqat bilim beruvchi subyekt sifatida emas, balki ta'lim oluvchining individual rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi, uning huquq va manfaatlarini hisobga oluvchi, ota-onalar va hamkasblar bilan professional hamkorlik qiluvchi, murakkab pedagogik vaziyatlarda mas'uliyatli qaror qabul qiluvchi mutaxassis sifatida qaralmoqda.

Pedagogik oliy ta'limda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-kommunikativ madaniyatini rivojlantirish masalasi alohida ilmiy ahamiyatga ega. Chunki pedagogik faoliyatning katta qismi muloqotga asoslanadi. O'qituvchining bilimni qanday yetkazishi bilan birga, qanday ohangda gapirishi, ta'lim oluvchining shaxsiy qadr-qimmatini qanday himoya qilishi, tanqidni qanday ifodalashi, nizoli vaziyatda qanday qaror qabul qilishi va o'z xatti-harakatlarini qay darajada nazorat qila olishi uning kasbiy madaniyatini belgilaydi. Shu sababli kommunikativ kompetentlikni deontologik mazmun bilan boyitish zarur. Ya'ni bo'lajak o'qituvchi nafaqat samarali muloqot qilishni, balki kasbiy jihatdan to'g'ri, axloqiy mas'uliyatli va pedagogik maqsadga muvofiq muloqot qilishni o'rganishi lozim.

OECDning TALIS 2024 tadqiqoti natijalari ham ushbu masalaning dolzarbligini ko'rsatadi. Tadqiqotda o'qituvchilarning professional munosabatlari, hamkorligi va maktab jamoasidagi o'zaro ishonchi ularning kasbiy faoliyati va farovonligi bilan bog'liq omillar sifatida ko'rsatilgan. O'zbekiston bo'yicha ma'lumotlarda ham o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro ishonch va professional munosabatlarning yuqori darajasi qayd etilgan.

Deontologik yondashuvning pedagogik mohiyati

“Deontologiya” tushunchasi yunoncha *deon* — lozim, majburiyat va *logos* — ta'limot ma'nolarini anglatib, inson faoliyatida bajarilishi lozim bo'lgan axloqiy talablarni o'rganish bilan bog'liq. Pedagogik faoliyat kontekstida deontologiya o'qituvchining kasbiy burchi, mas'uliyati, pedagogik odobi, kasbiy xulqi va ta'lim oluvchiga nisbatan munosabatini tartibga soluvchi qadriyat va me'yorlar tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Pedagogik deontologiyani faqat “o'qituvchi rioya qilishi kerak bo'lgan qoidalar majmuasi” sifatida talqin qilish tor yondashuv bo'ladi. Zamonaviy sharoitda deontologiya pedagogning kasbiy qarorlarini axloqiy jihatdan asoslash qobiliyatini ham qamrab oladi.

Masalan, o'quvchi topshiriqni bajarmagan vaziyatda o'qituvchining oldida bir nechta imkoniyat bo'lishi mumkin: jazolash, tanbeh berish, sababini aniqlash yoki individual yordam ko'rsatish. Bu vaziyatda pedagogik deontologiya tayyor “bitta javob” bermaydi. Aksincha, o'qituvchini vaziyatni ta'lim oluvchining manfaatlari, qadr-qimmat, adolat va kasbiy burch nuqtayi nazaridan baholashga yo'naltiradi. Shuning uchun deontologik yondashuv — bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyatini burch, mas'uliyat, axloqiy me'yorlar, pedagogik takt va insonparvarlik qadriyatlari asosida tashkil etishga yo'naltiruvchi metodologik yondashuv sifatida ifodalash mumkin. Mazkur ta'rifda muhim jihat — “tashqi qoida”dan “ichki kasbiy pozitsiya”ga o'tishdir. Haqiqiy deontologik madaniyat shakllangan pedagog qoidaga faqat nazorat mavjudligi sababli emas, balki uning kasbiy burchiga mos kelgani uchun amal qiladi.

Kasbiy-kommunikativ madaniyat va uning deontologik mazmuni

Kasbiy-kommunikativ madaniyat pedagogning professional faoliyatida

muloqotning mazmuni, shakli, maqsadi va axloqiy chegaralarini belgilovchi integrativ sifat sifatida qaralishi mumkin.

Uning mazmunida quyidagi jihatlar o'zaro bog'lanadi:

- kasbiy bilim;
- kommunikativ ko'nikma;
- pedagogik etika;
- nutq madaniyati;
- pedagogik takt;
- empatiya;
- refleksiya;
- konfliktni konstruktiv boshqarish;
- professional hamkorlik;
- axloqiy mas'uliyat.

Demak, kasbiy-kommunikativ madaniyatni faqat “yaxshi gapira olish” bilan cheklab bo'lmaydi. Masalan, pedagog juda ravon va ta'sirchan gapirishi mumkin, biroq uning nutqida kamsitish, masxara yoki shaxsiyatga tegish mavjud bo'lsa, bunday kommunikatsiyani yuqori darajadagi kasbiy-kommunikativ madaniyat deb baholab bo'lmaydi. Shundan kelib chiqib, kommunikativ mahorat — vosita, deontologik mas'uliyat esa ushbu vositadan qanday foydalanishni belgilovchi mezon sifatida namoyon bo'ladi.

Kasbiy-kommunikativ madaniyatning tarkibiy tuzilishi

Tadqiqotimiz doirasida kasbiy-kommunikativ madaniyatning deontologik mazmunini to'rtta asosiy komponent orqali tavsiflash maqsadga muvofiq.

1. Qadriyatli-motivatsion komponent

U bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyatga, ta'lim oluvchiga va pedagogik muloqotga bo'lgan munosabatini ifodalaydi.

Bu komponentda:

- kasbiy burchni anglash;
- pedagogik mas'uliyat;
- insonparvarlik;

- adolat;
- hurmat;
- pedagogik faoliyatga ichki motivatsiya

asosiy o'rin egallaydi.

2. Kognitiv komponent

Mazkur komponent bo'lajak pedagogning kasbiy-axloqiy va kommunikativ bilimlarini ifodalaydi.

Unga pedagogik deontologiya, kasbiy etika, pedagogik takt, muloqot qoidalari, konfliktologiya, kasbiy mas'uliyat va pedagogik vaziyatlarni tahlil qilishga oid bilimlar kiradi.

3. Kommunikativ-faoliyat komponenti

Bu komponent bilimlarning amaliy faoliyatda namoyon bo'lishini ifodalaydi.

Bo'lajak pedagog:

- faol tinglash;
- savol berish;
- fikrni aniq ifodalash;
- konstruktiv fikr bildirish;
- nizoni boshqarish;
- pedagogik taktni saqlash;
- og'zaki va yozma muloqotda kasbiy me'yorlarga rioya qilish

kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim.

4. Refleksiv komponent

Refleksiya pedagogik muloqotning ichki nazorat mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi.

Bo'lajak o'qituvchi: "Men nima dedim?", "Nima uchun bunday dedim?", "Mening so'zim o'quvchiga qanday ta'sir qildi?", "Vaziyatda boshqa qanday yo'l tutishim mumkin edi?" kabi savollar orqali o'z faoliyatini tahlil qiladi. Aynan refleksiya deontologik yondashuvning ichki mexanizmlaridan biri hisoblanadi.

Professional hamkorlikning deontologik jihati

Zamonaviy pedagogik faoliyat individual emas, balki hamkorlikka asoslangan kasbiy faoliyat sifatida rivojlanmoqda. O'qituvchi o'quvchi, ota-ona, hamkasb, rahbar, psixolog va boshqa mutaxassislar bilan doimiy aloqada bo'ladi. OECD TALIS 2024 ma'lumotlarida professional hamkorlikning turli shakllari — darslarni kuzatish, o'quv materiallarini almashish, o'quvchilarni baholash bo'yicha hamkorlik qilish va professional fikr almashish — o'qituvchilik faoliyatining muhim qismi sifatida ko'rsatilgan. Bunday hamkorlikning deontologik asosi o'zaro hurmat, ishonch, mas'uliyat va kasbiy manfaatlarni muvofiqlashtirishdan iborat.

Masalan, hamkasbning darsini kuzatgan pedagog uning kamchiliklarini boshqalarga tarqatish emas, balki professional rivojlanishiga xizmat qiladigan konstruktiv fikr bildirishi lozim. Bu yerda kommunikativ kompetensiya bilan bir qatorda kasbiy etika ham ishga tushadi.

Raqamli muhitda pedagogik deontologiya

Raqamli ta'limning rivojlanishi pedagogik kommunikatsiya doirasini kengaytirdi. Bugungi pedagog o'quvchilar bilan messenjerlar, elektron platformalar, videokonferensiyalar va boshqa raqamli vositalar orqali ham muloqot qiladi.

2025–2026-yillardagi tadqiqotlarda bo'lajak o'qituvchilarning raqamli muhitdagi kommunikatsiyasi, texnologiyalardan foydalanish etikasi va kasbiy mas'uliyati tobora ko'proq tadqiqot obyekti bo'layotgani kuzatilmoqda. Xususan, 2025-yilgi tadqiqot bo'lajak o'qituvchilarning texnologiyalardan foydalanish bilan bog'liq professional-etik bilimlarini o'rganishga qaratilgan. 2026-yilgi tadqiqotlarda esa bo'lajak o'qituvchilarning virtual kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirishga deontologik komponentni kiritish taklif etilgan. Bu holat deontologik yondashuvning yangi mazmunini belgilaydi. Endilikda pedagogik deontologiya:

- raqamli muloqot madaniyati;
- shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish;
- onlayn muloqot etikasi;
- sun'iy intellektdan mas'uliyatli foydalanish;

- raqamli kontentni tanqidiy baholash

kabi masalalarni ham qamrab olishi lozim.

Tadqiqotimiz nuqtayi nazaridan, bo'lajak o'qituvchining kasbiy-kommunikativ madaniyatini rivojlantirishni uch bosqichli mantiqiy tizimda ko'rish mumkin:

anglash → amaliy qo'llash → refleksiv takomillashtirish.

Birinchi bosqichda talaba kasbiy burch va kommunikativ me'yorlarni anglaydi.

Ikkinchi bosqichda u mazkur me'yorlarni pedagogik vaziyatlarda qo'llaydi.

Uchinchi bosqichda esa o'z faoliyatini tahlil qilib, kasbiy xulqini takomillashtiradi.

Shu asosda deontologik yondashuvning ta'sir mexanizmini quyidagicha ifodalash mumkin:

deontologik bilim → kasbiy qadriyat → kommunikativ qaror → pedagogik xatti-harakat → refleksiya → kasbiy-kommunikativ madaniyatning rivojlanishi.

Mazkur ketma-ketlik tadqiqotimizning keyingi bosqichida ishlab chiqiladigan pedagogik modelning nazariy asosini tashkil etadi.

Xulosa

Olib borilgan nazariy tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, kasbiy-kommunikativ madaniyat bo'lajak o'qituvchining faqat kommunikativ ko'nikmalarini emas, balki kasbiy qadriyatlari, axloqiy mas'uliyati va refleksiv imkoniyatlarini ham qamrab oluvchi integrativ sifatdir.

Ikkinchidan, deontologik yondashuv ushbu sifatni rivojlantirishda kommunikativ faoliyatga kasbiy-axloqiy mazmun beradi.

Uchinchidan, bo'lajak o'qituvchining kasbiy-kommunikativ madaniyati qadriyatli-motivatsion, kognitiv, kommunikativ-faoliyat va refleksiv komponentlarning o'zaro birligi asosida rivojlanadi.

To'rtinchidan, zamonaviy raqamli ta'lim sharoitida pedagogik deontologiyaning mazmuni an'anaviy kasbiy odob me'yorlari bilan

chegaralanmasdan, raqamli kommunikatsiya va texnologiyalardan mas'uliyatli foydalanish masalalarini ham qamrab olishi kerak.

Shunday qilib, deontologik yondashuv bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-kommunikativ madaniyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asosi sifatida xizmat qilishi mumkin. Ushbu yondashuvning asosiy pedagogik imkoniyati kommunikativ mahoratni kasbiy burch, mas'uliyat va axloqiy tanlov bilan birlashtirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. OECD. *Results from TALIS 2024: The State of Teaching*. Paris: OECD Publishing, 2025.
2. OECD. *Results from TALIS 2024: Professional relationships in school communities*. Paris: OECD Publishing, 2025.
3. OECD. *Results from TALIS 2024 – Country Note: Uzbekistan*. Paris: OECD Publishing, 2025.
4. UNESCO. *Global citizenship education in a digital age: Teacher guidelines*. Paris: UNESCO, 2024.
5. World Economic Forum. *The Future of Jobs Report 2025*. Geneva: World Economic Forum, 2025.
6. Gómez-Trigueros I.M. *Self-perception of Teachers in Training on the Ethics of Technology Use*. 2025.
7. *Formation of Future Teachers' Virtual Communication Skills Based on a Deontological Approach*. 2026.
8. Bentham J. *Deontology; or, The Science of Morality*. London, 1834.